

NA POGRANICZU ZABORÓW PRUSKIEGO I ROSYJSKIEGO: Z KART HISTORII NADLEŚNICTWA LIDZBARK

Krzysztof Głowczyński

Welski Park Krajobrazowy

WSTĘP

Nadleśnictwo Lidzbark, położone w zachodniej części Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Olsztynie i leżące na historycznej Ziemi Michałowskiej (ryc. 1), ma niezwykle interesującą historię. Obszar ten w wyniku pierwszego rozbioru Polski w 1772 roku znalazł się w granicach Prus. W latach 1807–1815 stanowił część Księstwa Warszawskiego, by po kongresie wiedeńskim w 1815 roku znaleźć się w granicach Królestwa Polskiego.

W kolejnych okresach historycznych, wraz ze zmianami przynależności terytorialnej, teren nadleśnictwa podlegał różnym zmianom organizacyjnym i administracyjnym, dlatego też historię Nadleśnictwa Lidzbark poprzedzono opisami podstawowych zasad gospodarki leśnej w Prusach Zachodnich i Wschodnich oraz Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim.

PRUSY ZACHODNIE

O początkach zorganizowanych form administracji leśnej na terenie Prus Zachodnich znaleźć można informacje w zapisach z rozpraw sejmikowych. Gdy w starostwie malborskiem zmniejszył się w sposób drastyczny obszar lasów,

Adres do korespondencji – Corresponding author: Krzysztof Głowczyński, Welski Park Krajobrazowy, Jeleń 84, 13-230 Lidzbark, e-mail: welskipk@wpk.idsl.pl

sejmik postulował: „Lasy naszej prowincji przychodzą do ruiny tak dalece, że obywatele dóbr starościńskich już nie mogą za pieniądze drzewa dostać, a publiczne dochody Rzeczypospolitej z czasem upaść musiały i intrata przyszłym starostom, dobra szlacheckie bez lasów podupadają przeto starać się będą posłowie, aby ten *ab usus* wyprzedawania borów i lasów tak przez *defluitację* jako i za granicę panom starostą był zakazany”¹.

Po pierwszym rozbiórze na zagarniętych ziemiach polskich Prusy zorganizowały własną administrację². Zarząd nad gruntami państwowymi objęły urzędy domenalne (Domänenämter) i intendentury (Intendanturen). Urzędy domenalne wykonywały funkcje administracyjne i gospodarcze na terenie tzw. generalnej dzierżawy (Generalverpachtung), do której należały nie tylko majątki i folwarki na terenie działalności urzędu, ale i dzierżawione wsie. Intendentury były natomiast urzędami, w których generalna dzierżawa została zastąpiona przez bezpośrednią administrację majątkiem państwowym. Oba urzędy spełniały władzę administracyjną na danym terenie jako III instancja i podlegały Kameron-Domenalnej (Kriegs- und Domänenkammer) w Kwidzynie.

Stan polskiego imperium był tak zepsuty, że Fryderyk Wielki wszedł w posiadanie bez żadnej walki – prawie bez użycia siły. W 1771 roku Fryderyk przekazał już swoje instrukcje prezydentowi Domhardtowi w Marienwerder (Kwidzyn), po czym starannie przygotował organizację państwa i administracji. Administracja przygotowana z dniem 27 września 1772 roku przekazana została w nowy zarząd. Dobra Starostów zostały skonfiskowane, tu też należały lasy uznane za państwowe. Król przyznał poprzednim właścicielom małe odszkodowanie, lub pozostawił tzw. dobra wolne, tj. te, które zostały przeniesione na określone lata lub ze względu na świadczone usługi specjalne. Później, po upływie tych terminów, tylko kilka z tych dóbr zostało skonfiskowanych, jednak większość, po uiszczeniu specjalnej opłaty została przekazana poprzednim właścicielom ze szlachty. Co więcej, w 1773 roku skonfiskowano dobra zakonne i duchowe, z wyjątkiem „mniejszych i wiejskich kapłanów”, aby mistrzowie duchowi nie byli rozpraszani przez ich kierownictwo i mniej chcieli przeszkadzać im w ich duchowej działalności. Rekompensata była wypłacana corocznie w wysokości 50% dochodu netto ustalonego przez Komisję Klasyfikacyjną podczas pierwszej oceny. Skonfiskowane zostały dobra biskupów Chełmińskich w powiecie Lubawa (Görlitzer i Hartowilzer Wald), biskupów Płockich (okolice Górzna) i gaje należące do majątków kapitułowych w regionie Lubawy. Domeny królewskie zyskały dalszy rozwój poprzez zakup większych dóbr wraz z lasem, w szczególności z funduszu 200 000 talarów, które król przekazał także na utrzymanie szkół podstawowych. Cała

1 S. ACHREMCZYK, 2014, *Z problematyki obrad sejmiku województwa malborskiego w XVIII stuleciu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2, s. 98.

2 Powiat Brodnica, Archiwum Państwowe.

królewska posiadłość została wydzielona zgodnie z pruskimi zasadami w domenach i lasach³.

W okresie Księstwa Warszawskiego domeny zostały przekształcone częściowo w dobra koronne (Krongüter), częściowo zaś w dobra narodowe. Zasadniczo utrzymano pruskie rozwiązania, jeżeli chodzi o zarządzanie domenami. Podlegały one prefektom poszczególnych departamentów – w tym przypadku prefektowi departamentu bydgoskiego. Po upadku Księstwa Warszawskiego powrócono do stanu sprzed 1807 roku.

Urząd Domenalny w Lidzbarku (Lautenburg) został powołany w 1772 roku, podobnie jak intendentura. Początek XIX wieku był okresem wielu zmian przeprowadzonych w administracji pruskiej. Zmiany te nie ominęły także domen państwowych. Rozporządzeniem ministra finansów z 22 lutego 1832 roku zlikwidowano urzędy domenalne i intendentury, a na ich miejsce powołano urzędy domenально-rentowe (Domänenrentämter), również w Lidzbarku, które podlegały bezpośrednio władzom rejencyjnym, w tym wypadku rejencji kwidzińskiej (Königlichen Regierung zu Marienwerder). Do kompetencji urzędów domenально-rentowych należała administracja leśna względem domen na podległym im terenie. Urzędy domenально-rentowe przestały istnieć na mocy ordynacji o likwidacji urzędów domenально-rentowych (Kreisordnung) z 13 grudnia 1872 roku.

Na terenie zaboru pruskiego od XVIII wieku do lat 70. XIX wieku prace kartograficzne prowadziła wojskowa jednostka podległa Królewskiemu Pruskiemu Sztabowi Generalnemu (Königliche Preußische Generalstabe)⁴. W 1875 roku kompetencje do pomiaru kraju zostały przeniesione z instytucji wojskowych do władz cywilnych. Powstała wówczas cywilna służba topograficzna podlegająca Królewskiemu Pruskiemu Urzędowi Pomiarów Kraju (Königliche Preußische Landesaufnahme), który w 1921 roku zmienił nazwę na Urząd Rzeszy ds. Pomiarów Kraju (Reichsamt für Landesaufnahme). Jak wspomniano, większa część omawianego terenu położona była na styku Prus Wschodnich i Zachodnich, gdzie występowały znaczne połacie lasów, choć lesistość tych terenów była niższa niż w innych prowincjach. Biorąc pod uwagę powierzchnię całej monarchii pruskiej, należy stwierdzić, że lesistość wynosiła 23%, w Prusach Zachodnich było to 21%, a we wschodnich tylko 18%, co wynikało z faktu, że duże powierzchnie zajmowały bagna i liczne jeziora.

Utworzenie cesarstwa Hohenzollernów Bismarcka spowodowało swoistą konkurencję w gospodarowaniu lasami w przyłączonych Prusach Królewskich. Sytuację obrazują fragmenty wystąpienia w parlamencie (Landstagu), dotyczące negocjacji budżetu dla lasów państwowych z dnia 25 listopada 1882 roku, jakie znalazły się w „Kalendarzu Leśnym” („Jahrbuch der Preußischen Forst”), które w wolnym tłumaczeniu brzmią:

3 KÖNIG A., 1906, *Die Entwicklung der staatlichen Forstwirtschaft in Westpreußen und ihre Beziehungen zur Landeskultur*, Danzig.

4 Zespół: 6/2885/0 Zbiór map topograficznych Archiwum Państwowego w Bydgoszczy.

Odsetki opłaty administracyjnej w Pruskiej Administracji Leśnej są wyższe niż w innych państwach niemieckich, ale zawsze tak pozostanie, ponieważ jest to konsekwencja niekorzystnych warunków terenu, z którym musi się liczyć administracja pruska. Jeśli porównać średnią masową produkcję lasów pruskich na przykład z Królestwem Saksonii wynika, że pozyskanie drewna na hektar w Saksonii jest dwa razy większe jak w Prusach. Jeżeli odejmiemy te same koszty administracyjne od zysku, to procent dochodu netto jest stosunkowo mały. Pruska Administracja Leśna nie stroni jednak od jakichkolwiek porównań z innymi państwami niemieckimi, jeśli to nie procent zysku netto jest brany pod uwagę w stosunku do dochodów brutto, ale wydatki na hektar. Jeżeli się przywoła dochody w lasach państwowych na hektar wynoszą one w Prusach 10 marek. Zgodnie z oceną podatku od nieruchomości las przynosi plon 4,9 marki netto, zaś dla pola 18,9 marki. W 1865 roku średnia cena za metr drewna wynosiła 6,31 marki, a w latach 1880/81 – 5,99 marki⁵.

Wyrównanie wynagrodzeń przesunęło się jedynie do najskromniejszych limitów i nie jest wystarczające dla personelu wyższego i średniego. Także zwiększenie, a nie zmniejszenie wydaje się odpowiednie i należy je wspierać. Jeżeli zdamy sobie sprawę, że ci panowie muszą uzyskać w pełni akademickie wykształcenie, że skończyli gimnazjum lub szkołę średnią oraz przeszli 7–8-letni okres przygotowawczy, to realnie awans uzyskują w wieku powyżej 30 lat. Wynagrodzenie leśniczych ustalone zostało w przedziale 840 do 1080 marek, a pensje nadleśniczego rozpoczynają się od 1800 marek i nie przekraczają pułapu 3300 marek. Przyznać należy, że minimalna pensja w wysokości 1800 marek dla tak odpowiedzialnego stanowiska nie jest wygórowana, szczególnie że należałoby dążyć do wyrównania jej do kategorii płac innych urzędników państwowych. Można też to odnieść do mistrza leśnego (gajowego), który ma czwartą kategorię zaszczerowania otrzymując 600 marek, co stanowi pensję trzykrotnie niższą od urzędnika państwowego z IV kategorii płacowej. O niskich zarobkach niech świadczą nieobsadzone etaty leśniczych oraz ich pomocników.

Na wysokość budżetu ma również wpływ wiele zadań, które za zgodą parlamentu realizowane są przez administrację lasów. W ostatnich latach angażujemy się w zakup gruntów rolnych i nieużytków, które sukcesywnie zalesiamy, ponosząc przy tym znaczne koszty, które odzyskane będą za wiele lat. Wydajemy duże kwoty na naprawę budynków leśnych, na budowę nowych osiedli czy wynajem mieszkań, co podwyższa koszty produkcji. Ponadto angażujemy sporo środków w budowę urządzeń melioracyjnych, budowę zbiorników wodnych i produkcję łąkarską z myślą udostępnienia dla miejscowej ludności do wypasania bydła. Wszystkie te wydatki jako koszty produkcji zmniejszają dochód netto w chwili obecnej⁶.

W Prusach Zachodnich nieco później, bo 14 września 1811 roku, wprowadzono słynny edykt Landeskultur (Prusy Wschodnie 1775 – Leśne prawo dla Prus Wschodnich i Litwy). Edykt Landeskultur dotyczył również zmian w lasach

5 „Jahrbuch der Preussischen Forst – und Jagdgesetzgebung und Verwaltung”, 1882, t. 15, s. 29, tłum. autora.

6 Tamże, s. 48, tłum. autora.

objętych programem Waldkultur, mających na celu między innymi wykupywanie i zalesianie gruntów. Przypuszcza się, że pojęcie Waldkultur zaadaptowane zostało do języka polskiego i używane jest w wielu regionach na określenie młodnika czy szkółki leśnej jako kultura (kultura).

PRUSY WSCHODNIE

Gospodarkę leśną w Prusach Wschodnich, czyli na terenach na wschód od rzeki Wel wchodzących w skład obecnego Nadleśnictwa Lidzbark, zbadano i opisano na podstawie szczątkowej dokumentacji znajdującej się w Archiwum Państwowym w Olsztynie. Zachowane dokumenty archiwalne pochodzą z obecnych nadleśnictw: Kudypy, Spychowo, Nowe Ramuki, Strzałowo. Tak więc na zasadzie analogii można opisać pruską administrację leśną na obszarze obecnego powiatu Działdowo (Soldau).

Pruska administracja leśna dzieliła się na trzy szczeble:

- lokalne urzędy leśne – lokalna administracja – najniższy szczebel,
- okręgi rejencyjne administrujące lasy – średni szczebel,
- ministerialna administracja lasów – najwyższy szczebel.

Na poziomie lokalnym najważniejszym administratorem leśnym były nadleśnictwa (Oberförstereien) wraz z kierownikiem kasy (Forsterenmeister) i niższymi jednostkami, leśnictwami (Föresterei), zwanymi przedsiębiorstwami leśnymi. Pogląd o randze tej jednostki administracyjnej głosił von Berg, który stwierdził, że dobra gospodarka leśna może być budowana tylko lokalnie i że będzie musiała zostać dostosowana, aby osiągnąć najwyższy poziom sukcesu. Powinno się to jednak zdarzyć nie tylko w leśnictwie, ale także w każdej innej dziedzinie gospodarki⁷.

Porównując gospodarkę leśną w różnych regionach Królestwa Pruskiego, należy przyjąć za von Bergiem, że leśnictwo pruskie formowało się w oparciu o wzorzec gospodarowania na wielkich obszarach lasów Prus Wschodnich i równiny Brandenburgii. Wyróżniało się prawdopodobnie tym, że dążyło do dostosowania się wszędzie do miejsca i zwyczajów lokalnych. Von Berg uważał leśne warunki Prus Wschodnich i rynek Brandenburgii za równe, a jednak pod wieloma względami były zasadniczo odmienne, ponieważ występowały duże różnice lokalne.

Klasyfikacja, eksploatacja i sprzedaż drewna, upraw i wielu innych środków polityki publicznej były bardzo różne i musiały różnić się od siebie, ponieważ osobliwości ziemi i warunki terenu nie były takie same. Niższy poziom leśnictwa pruskiego w porównaniu do Bawarii, Saksonii, Hanoweru, Wirtembergii, Badenii i Braunschweigu uzasadniał tezę, że dochody przeznaczone być powinny na hodowlę lasu, budowę dróg leśnych oraz pomiary i zarządzanie lasów.

Na czele lokalnego urzędu leśnego stał nadleśniczy (Oberförster) o wykształceniu akademickim, po I wojnie światowej zwany pruskim nadleśniczym

7 VON BERG, 1867, *Die preussische Forst-Verwaltung*, Khron, Berlin.

(Preussische Oberförster), a w czasie II wojny światowej – pruskim specjalistą leśnym (Preussische Förstmeister), który jako jedyny był odpowiedzialny za gospodarkę leśną. Obok nadleśniczego zatrudniony był pisarz prowadzący kancelarię nadleśnictwa (Forstschreiber), później sekretarz nadleśnictwa (Forstsekretär). Nadleśnictwo obejmowało wówczas obszar 6 tys. ha i podzielone było na 4–6 leśnictw z leśniczym (Förster) na czele. Poza tym istniała pomocnicza służba leśna w osobach praktykantów (Forstgehilfer) i strzelców (Hilfsjäger).

Na podstawie zachowanych szczątków archiwaliów⁸ Nadleśnictwa Puppen (Spychowo) można przypuszczać, że poza nadleśniczym zatrudniony był asystent nadleśniczego oraz jeden, dwóch pracowników technicznych znających problematykę leśnictwa. Prawdopodobnie personel liczył cztery do pięciu osób. Biuro stosowało takie same podstawowe urządzenia kancelaryjne jak inne urzędy państwowe: rejestrowanie wpływów i ekspeditów, sporządzanie akt i dokumentów, dekretowanie pism, prowadzenie rejestrów. Nadleśniczy prowadził typową korespondencję zwłaszcza z wydziałem podatków bezpośrednich, domen i lasów rejencji oraz ze starostą szczecińskim. Gromadził zarządzenia i instrukcje władz, niektóre także po polsku, np. ordynacja dla miast królestwa pruskiego.

Prusy Wschodnie ze stolicą w Królewcu (Königsberg) miały swój urząd rejencyjny początkowo w Gąbinie (Gumbinnien, obecnie Gusiew w Rosji). Rejencja ta jako średni szczebel administracji leśnej podzielona została 1 listopada 1905 roku na mniejsze jednostki, z których utworzono rejencje w Olsztynie.

We wszystkich odnalezionych w archiwach dokumentach na pierwszy plan wysuwa się troska o lasy, ich ochronę i prawidłową gospodarkę. Zarządzenia związane z oszczędną i planową gospodarką występowały już za panowania Krzyżaków, zamieszczone w Landesverordnung wielkiego mistrza Sigfrieda von Feuchtangen⁹. Owo zarządzenie dotyczyło rabunkowej gospodarki w lasach przez osadników coraz licznej zasiedlających te tereny. W tamtym czasie tworzone „Waldungen” (puszcze), odpowiednik dzisiejszego nadleśnictwa, jako pierwotne jednostki administracyjno-gospodarcze do ochrony i gospodarki lasami.

Zastanawiający jest przekaz o lesistości wynoszącej 80% w okresie przejmowania tych terenów przez Krzyżaków. Szczególnie rozległe lasy ciągnęły się na południu i wschodzie tych ziem, tworząc olbrzymią, niemal zupełnie bezludną puszcę, zwaną Puszcą Galindzką lub Mazurską¹⁰. Jest rzeczą interesującą, że skład gatunkowy ówczesnych lasów odbiegał w sposób wyraźny od obecnego. Na żyznych glebach morenowych panował las liściasty mieszany, złożony głównie z dębu szypułkowego, graba pospolitego, lipy drobnolistnej i wiązów. Na siedliskach wilgotnych przeważał jesion wyniosły i olcha czarna. Na lżejszych glebach dominowała sosna zwyczajna, jednakże ze znacznie większym niż obecnie

8 Archiwum Państwowe w Olsztynie. Nadleśnictwo Sychowo.

9 Archiwum Państwowe w Olsztynie. Akta Nadleśnictwa Kudypy, F. Bock, Naturgeschichte Ost- und Westpreussen, 1780 r.

10 F. Mager, 1960, *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum*, t. I–II, Köln–Graz.

udziałem gatunków liściastych. Udział świerka pospolitego (na wschodzie) i buka zwyczajnego (na zachodzie) był w tym czasie niewielki.

Gospodarowanie lasami Prus Wschodnich uregulowane zostało zarządzeniem *Fost-Ordnung für Ostpreussen und Lithauen* z 3 grudnia 1775 roku. Między innymi w paragrafie 4 ostrzega się, że osoby, które samowolnie podkładają ogień w lesie będą karane, natomiast osoby, które wskażą podpalacza, otrzymają nagrodę w wysokości 50 talarów¹¹. Na szczeblu średnim w okręgu rejencyjnym gospodarka lasami podporządkowana była III wydziałowi podatków domen i lasów. Wydział ten wyodrębniony został z administracji ogólnej. Zarządzany był przez dyrektora rejencyjnego, któremu podlegał dział leśny kierowany przez nadinspektora lasów (*Oberforstmeister*). W wydziale pracowali radcy rejencyjni i radcy leśni.

Najwyższy szczebel w instancji centralnej, czyli ministerstwo rolnictwa, domen i lasów, poprzez wydział lasów kierował całą administracją lasów w państwie. Wydziałem lasów zarządzał dyrektor w randze krajowego nadinspektora lasów (*Oberlandforstmeister*), któremu podlegało kilku ministerialnych radców (*Landforstmeister*), krajowych inspektorów lasów, doradca prawny (*Justitarius*) oraz referendarze specjalizujący się w rybołówstwie, budownictwie, sprawach urzędowych.

Podstawowym uprawnieniem ministerstwa było wydawanie przepisów służbowych, ustalanie krajowego budżetu leśnictwa, dbałość o trwałość gospodarki leśnej. Sprawy lasów niepaństwowych należały do kierownictwa krajowego nadinspektora lasów w wydziale kultury rolnej ministerstwa.

KSIĘSTWO WARSZAWSKIE I KRÓLESTWO POLSKIE

Historycznie obszar dwóch leśnictw obecnego Nadleśnictwa Lidzbark: Majdany i Konopaty należał do Ziemi Dobrzyńskiej, wchodzącej już od czasów Piastów w skład państwa polskiego, a po rozbiorach znalazł się w obrębie guberni płockiej. Ziemia Dobrzyńska była dawniej mocno zalesiona, z biegiem czasu następowało jej wylesianie z przeznaczeniem gruntów na cele rolnicze. Postępujący przyrost ludności i rosnące uprzemysłowienie powodowały stałe zmniejszanie się powierzchni leśnej.

Lata 1864–1913 były dla lasów Królestwa Polskiego katastrofalny. Dla porównania lesistość w roku 1820 wynosiła około 30%, a w roku 1909 już tylko 18%. W XIX wieku zauważono możliwość wykorzystania lasu jako gałęzi produkcji i podjęto próby wprowadzenia nowoczesnej gospodarki leśnej. Rozpoczęto starania o utworzenie administracji leśnej i tak w 1815 roku powołano dyrekcję, na której czele stanął dyrektor generalny lasów Ludwik Plater. Stworzył on zręby nowoczesnego gospodarstwa leśnego w lasach rządowych. Poważnym problemem na tych terenach były serwituty i pańszczyzna, zniesiona dopiero w 1864

11 Zasoby Archiwum Państwowego w Olsztynie.

roku. Także prawa własności, szczególnie w małych gospodarstwach ziemskich, uniemożliwiały prowadzenie racjonalnej gospodarki. Kilka majątków ziemskich miało powierzchnię powyżej 400 ha i bywało, że w ich lasach prywatnych administrację prowadzili leśnicy, którzy ukończyli Instytut Leśny w Puławach. Przykładowo dobra Okalewo dysponujące lasami o powierzchni około 2000 ha miały administratora z wykształceniem leśnym, podporządkowanego bezpośrednio właścicielowi majątku, oraz tartak w folwarku Płociczno. Właściciele majątków otrzymywali odszkodowania za uwłaszczenie i bywało, że inwestowali w rozwój przemysłu drzewnego¹². Nerozwiązany pozostał problem serwitutów¹³ i scalania gruntów, co widoczne jest na załączonej mapce (ryc. 2), gdzie na obszarze województwa mazowieckiego nadal widoczne są charakterystyczne „krawaty” długich wąskich działek dzielonych od lat na poszczególnych spadkobierców. Co prawda podjęto ustawę o likwidacji serwitutów dnia 7 maja 1920 roku, ale rozporządzenia wykonawcze stworzyły wiele kontrowersji co do metody szacowania, w związku z czym serwitutanci niechętnie traktowali sprawę likwidacji ich serwitutów (ryc. 3, 4).

NADLEŚNICTWO LIDZBARK W XVIII I XIX WIEKU

Początek administracji leśnej na obszarze współczesnego Nadleśnictwa Lidzbark sięga roku 1873, kiedy powstało Nadleśnictwo Królewskie Lidzbark (Königliche Oberförsterai Lautenburg), w powiecie Brodnica, na terenie rejencji kwidzyńskiej (ehemals Kreis Strasburg, Regierungsbezirk Marienwerder)¹⁴. Od 1 października tegoż roku wydzielono z Nadleśnictwa Górzno, należącego do rejencji kwidzyńskiej, leśnictwa: Nowy Dwór, Klonowo, Kostkowo, Kiełpiny i Słup, natomiast z Nadleśnictwa Napiwoda, podlegającego Urzędowi Domenalnemu Królewiec, Leśnictwo Płońska i utworzono nowe Nadleśnictwo Lidzbark. Moment powstania tej jednostki nastąpił tuż po utworzeniu Rzeszy Niemieckiej w 1871 roku oraz związany był z ordynacją o likwidacji urzędów domenalnych-rentowych (Kreisordnung) z 13 grudnia 1872 roku.

Przyczyną tych zmian była reforma z 1799 roku, na podstawie której komasowano grunty i na nowo dzielono pola między rolników, najpierw od 1808 roku na terenie Prus Wschodnich, a po połączeniu w 1871 roku także Zachodnich. Spośród funduszy, które były dostępne z budżetu państwa od 1871 roku, na przełomie lat 80. i 90., bardzo duża część trafiła do Prus Zachodnich na uprawę nieużytków. Umożliwiły przejęcie nieużytków w latach 1887–1891 w Bryńsku

12 Z. KLIMOWSKI i in., 2012, *Nadleśnictwo Skrwilno. Historia*, Bedoń.

13 Z. WANDURSKI, „Las Polski”, 1924, s. 405.

14 „Jahrbuch der Perussischen Forst- und Jagdgesetzgebung und Verwaltung”, 1873, s. 271.

Szlacheckim (Adl. Brinsk) o powierzchni 3242 ha¹⁵ i ich zalesienie. Duże obszary lasów i nieużytków były przekazywane do tych drugich dzięki współpracy komisji osadniczej i administracji leśnej. Wszystkie te większe i liczne mniejsze przejęcia dotyczyły nieużytków lub lasów, które zostały zdewastowane lub groziła im dewastacja. Wzrost liczby urzędników ds. leśnictwa państwowego spowodował konieczność ustanowienia dużej liczby biur leśniczych i wielu stanowisk leśniczych. W maju 1893 roku z Nadleśnictwa Lidzbark wydzielono część leśnictwa i utworzono Nadleśnictwo Kostkowo, dołączając część terenu z Nadleśnictwa Łąkorz¹⁶ oraz nowo pozyskanych obszarów.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA NADLEŚNICTWA LIDZBARK

Na podstawie ksiąg wieczystych ustalono, że budynek biura obecnego Nadleśnictwa Lidzbark został oddany do użytku w 1871 roku, czyli tuż przed utworzeniem (1873) nowej formy zarządzania lasami, ale np. leśniczówka Nowy Dwór istniała już w 1865 roku. Po wojnie francusko-pruskiej rozbudowywano inne leśniczówki z odszkodowań, jakie wypłaciła Francja (ryc. 5–8). Pierwsze projekty obiektów budowlanych przeznaczonych dla służby leśnej ukazały się w 1765 roku¹⁷. Kolejne¹⁸ opracowano w 1785 roku z przypisaniem wielkości obiektów dla poszczególnych funkcji. Szczegółowe rysunki wraz z zagospodarowaniem działki skalowane były jeszcze w stopach. Najmniejsze zabudowania przewidziane były dla gajowego (Hegemeister), większe dla leśniczego (Forster) i największe dla nadleśniczego (Oberförster). Umundurowanie wraz zarządzeniem o cywilnych mundurach z 1788 roku pokazano na rycinach 9a i 9b.

Nie znaleziono albo nie zachowały się żadne źródła archiwalne wyznaczające zasięg i strukturę dawnego Nadleśnictwa Lidzbark. Do odtworzenia nazw leśnictw wchodzących prawdopodobnie w skład nadleśnictwa na terenie gminy Lidzbark posłużyły dowody pośrednie¹⁹. Dzięki publikacji *Adressbuch* wybrano nazwy miejscowości, przy których widnieją skróty „Fo” (Försterei), co oznacza leśniczówkę: Grüneiche – Fo (Dębowiec), Colonie Brinsk – Fo (Zielonka), Kienheide – Fo, (Borówno), Klonwo – Fo (aktualnie leśnictwo Klonowo) – D, Bh, Fo, Lautenburg, Kociol – Fo, Gorzno, Neuhof – Fo, Zig, Lautenburg (aktualnie

15 A. KÖNIG, 1906, *Die Entwicklung der staatlichen Forstwirtschaft in Westpreußen und ihre Beziehungen zur Landeskultur*, Danzig, s. 27.

16 „Thorne Presse”, 27 maja 1893, s. 6.

17 *Bau-Anschlag, Von Errichtung eines massiven Wohn-Hauses für einen Forst-Bedienten auf einer Försterey von mittelmäßiger Größe... was solches zu errichten kosten wird.*

18 *Bau-Anschlag, Von Errichtung eines massiven Wohn-Hauses für einen Forst-Bedienten, auf einer großen Försterey; solches wird 69 Fuß lang, 42 Fuß tief und ohne Plinte, bis aufs Gebälck 11 Fuß hoch, mit rechtwincklichem Dache und halben Wallmen versehen, was solches zu errichten kosten wird.*

19 *Adressbuch Wpr.* 1903.

Leśnictwo Nowy Dwór), Slupp – D, Fo, Ab, Lautenburg (aktualnie Leśnictwo Słup).

Stosując analogię do gospodarki leśnej w Prusach Wschodnich, gdzie znaleźć można więcej materiałów na ten temat, należy stwierdzić, że nadleśnictwo składało się od 4 do 6 leśnictw na obszarze 5–6 tys. ha, co pozwala przypuszczać, że wykaz ten jest prawdopodobnie pełny.

PERSONALIA

Wobec braku zachowanych archiwaliów fragmentaryczne dane personalne pracowników Nadleśnictwa Lidzbark ustalono na podstawie kilku drukowanych źródeł pośrednich, w których zostały one wymienione wraz z informacją o pełnionej funkcji.

W roku 1873 „Jarbuch...” zamieścił notatkę: Frömming, Hegemeister zu Kassten, Oberf. Lautenburg, R.-Bez. Marienwerder (bei der Pensionirung) (nadleśniczy w Lidzbarku Frömming – emerytura)²⁰.

Kolejna personalna informacja, tym razem z roku 1880, znalazła się w księdze gruntowej powiatu Lubawa – wykazany jest tam nadleśniczy Carl Kalckoff²¹.

W materiałach źródłowych z roku 1903 jako pracownicy jednostki wykazywani byli: nadleśniczy Hirschweld w Nadleśnictwie Lidzbark i kasjer Anuschek (Oberförsterein Lautenburg, Oberförster Hirschfeld, Forst-Kassen-Rendanten Anuschek in Lautenburg).²² Niezależnie od obco brzmiących nazwisk należy wspomnieć, że na Ziemi Lubawskiej przez wieki zachowała się mowa polska z charakterystyczną gwarą. Po pierwszym rozbiore w 1772 roku przejęto polskich urzędników leśnych, Oberwarte (wyższy strażnik) i Waldknechte (służba leśna); według pruskich terminów, zrównano do mistrza leśnego i leśniczego. Do indywidualnych obchodów zatrudniano również „leśników” zgodnie z ówczesnymi warunkami przedtechnicznymi – dziś powiedzielibyśmy Oberförfter. Wydaje się jednak, że żaden z tych urzędników nie zarządzał pracą administracyjną²³. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego pruscy leśnicy zostali usunięci już w 1807 roku. Literatura niemiecka, opisując te wydarzenia, podaje, że leśniczych wyrzucono z dnia na dzień, zabierając im nawet rzeczy osobiste i sprzęt domowy. Nie otrzymywali pensji i emerytury, wielu straciło prywatny majątek. Na ich miejsce osadzano ludzi nieznających się na gospodarce leśnej: dawnych robotników leśnych i folwarcznych z Polski, dworzan, lokajów, a nawet krawców i szewców, byle tylko mogli wykazać się polskim rodowodem. W tej sytuacji nie było mowy o właściwym gospodarowaniu lasami.

20 „Jahrbuch der Preussischen forst- und Jagdgesetzgebung und Verwaltung”, 1873, t. 15.

21 *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche: mit Angabe sämmtlicher Güter, ihrer Qualität, Grösse*, 1880, Berlin.

22 *Westpreussisches Güter-adressbuch, Handbuch der Königlichen Behörden*, 1903, Stetin.

23 A. KÖNIG, 1906, *Die Entwicklung der staatlichen Forstwirtschaft in Westpreußen und ihre Beziehungen zur Landeskultur*, Danzing, s. 8.

NADLEŚNICTWO LIDZBARK W WIEKACH XX I XXI

Podział na Nadleśnictwa Kostkowo i Lidzbark przetrwał do stycznia 1920 roku, kiedy to na mocy traktatu wersalskiego tereny obecnego nadleśnictwa zostały włączone w granice Odrodzonej Polski. Władze polskie w pierwszych latach zachowały niemiecką strukturę organizacyjną terenowej służby leśnej oraz podział administracyjny²⁴. Opierano się też na dotychczasowym prawie niemieckim. Podstawą działania stało się rozporządzenie o tymczasowej organizacji zarządu byłej dzielnicy pruskiej²⁵. W dyrekcjach poznańskiej i pomorskiej stosuje się dotychczasowe przepisy dla wydziałów leśnych przy rejencjach, o ile nie ulegną zmianie przez niniejsze rozporządzenie. Na czele dyrekcji stoi dyrektor lasów (dawny Oberförster) z określonymi poborami. Dotychczasowi decernenci (decydenci, urzędnicy) wydziału leśnego (dawni radcowie rejencyjni i leśni – „Regirungs- i Forsträte”) otrzymują tytuł inspektorów lasów z określonymi poborami. Rozporządzenie podpisał minister W. Seyda. W dniu 1 lutego 1925 roku utworzono Dyrekcję Lasów Państwowych w Toruniu, której podporządkowano Państwowe Nadleśnictwo Lidzbark²⁶ oraz sąsiednie Kostkowo, Ruda i Dwukoły.

Według relacji emerytowanego leśniczego Jerzego Śliwińskiego, lasy Majdany podlegające obecnie Nadleśnictwu Lidzbark, stanowiły w okresie międzywojennym majątek właściciela ziemskiego²⁷. Po II wojnie przeszły na własność Skarbu Państwa i znalazły się w granicach Nadleśnictwa Skępe. W latach 1946–1948 należały do Nadleśnictwa Sierpc, później Konopaty, następnie Łomia, gdzie nadleśniczym był Jerzy Berdya. Utworzono potem Nadleśnictwo Żuromin, do którego przyłączono omawiane tereny. Na podstawie zarządzenia Ministra Leśnictwa (Borowy) z dnia 23 czerwca 1948 roku utworzono nowe Nadleśnictwo Konopaty²⁸ o powierzchni około 5359 ha. Po przejęciu przez Nadleśnictwo Lidzbark w 1975 roku teren ten należy do obecnych leśnictw Konopaty i Majdany. Utworzenie Nadleśnictwa Państwowego Konopaty z siedzibą w Konopatach w powiecie mławskim o łącznej powierzchni około 5359 ha nastąpiło z dniem 1 października 1948 roku. Do terytorialnego działania tego nadleśnictwa weszły obszary leśnictw z Nadleśnictwa Lidzbark: Zieluń, Bryńsk, Glinki, Zielonka i Lubowidz. Nadleśnictwo Konopaty podzielone zostało na leśnictwa dwustopniowe: Zieluń – 641,36 ha, Bryńsk – 601,21 ha, Glinki – 591,44 ha, Zielonka – 620,07 ha,

24 T. SZAMBORA, 2019, *Nadleśnictwo Lidzbark*, mps niepublikowany.

25 Dziennik Urzędowy Ministerstwa Byłej Dzielnicy Pruskiej, Warszawa–Poznań, 1920.02.28 R.1 Nr 9; Rozporządzenie Nr 69 o organizacji zarządu lasów państwowych w byłej dzielnicy pruskiej tworzy dwie dyrekcje w województwie Poznańskim i Pomorskim.

26 „Kalendarz Leśny Informacyjny 1930”, Rocznik V, Wydawnictwo Oddziału Wileńskiego Związku Zawodowego Leśników w Rzeczypospolitej Polskiej, s. 12.

27 Relacja emerytowanego leśniczego Jerzego Śliwińskiego, Lidzbark, 20 stycznia 2019 roku.

28 AAN, Min. Leśn. sygn. 788.

Lubowidz – 472,00 ha, Marszewnica – 893,00 ha, Syberia – 755,0 ha, Majdany – 785,00 ha, razem 5359,08 ha. Siedziba urzędu nadleśnictwa mieściła się w przejętej przez ALP. resztówce majątku Konopaty w powiecie mławskim. Nadleśnictwo Kostkowo podzielone zostało na leśnictwa dwustopniowe: Olszewo – 1127,99 ha (w tym jezioro Rumian), Kostkowo – 820,45 ha, Koszelewki 521,27 ha, Kiełpiny 864,23 ha, w tym Jezioro Kiełpińskie), Straszewy – 615,54 ha, Myśłeta – 616,30 ha, Płośnica 942,29 (w tym grunt porolny 263 ha), Turza Mała 509,51 ha, razem 6017, 58 ha. Siedziba urzędu nadleśnictwa była bez zmiany w osadzie służbowej Kostkowo. Nadleśnictwo Lidzbark podzielone zostało na leśnictwa dwustopniowe²⁹: Słup – 398,99 ha (z dotychczasowego Nadleśnictwa Kostkowo), Cibórz – 614,44 ha, Gródki – 719,66 ha, Wlewsz – 713,09 ha, Piaseczno – 583,12 ha, Dębowiec – 590,47 ha, Sarnia Góra – 567, 89 ha, Nowy Dwór – 620,92 ha, Rogale – 625,13 ha, Borówno – 705,14 ha, Klonowo – 659,61 ha, razem: 6798,46 ha. Siedziba urzędu nadleśnictwa pozostała bez zmiany w osadzie służbowej Kamczatka (5 km od Lidzbarka).

Bezpośrednio po wyzwoleniu przystąpiono do oceny strat wyrządzonych w czasie II wojnie światowej³⁰. Nadleśnictwo Lidzbark podlegające wówczas pod dyrekcję w Warszawie wykazało: „Straty wyrządzone drzewostanom i glebie wg stanu na 1 sierpień 1945 roku sygnowane przez inż. Fomicza”. Pierwszy powojenny nadleśniczy Kowalczewski wykazał także: „Straty wywołane zniszczeniem budynków leśno-gospodarczych”.

Dzięki przedwojennej publikacji A. Dunajewskiego na temat występowania czapli siwej w Polsce można przynajmniej częściowo poznać obsadę personalną niektórych wymienionych wyżej ówczesnych nadleśnictw.

„Powiat Brodnica.

4. Sokołowski Wincenty. Nadleśnictwo Lidzbark. „Kolonja czapeli gnieźdzących się występuje w Państwowym Nadleśnictwie Ruda”. 9 II 1928

5. Haszkiewicz FR. K. Nadleśniczy państwowy. Nadleśnictwo Ruda. „Istnieje kolonja czapeli, do 100 gniazd”. 3 II 1928

6. Psyk Ludwik. Leśniczy państwowy. Leśnictwo Królewski Bryńsk. List: „na terenie nadleśnictwa Ruda, leśnictwa Królewski Bryńsk znajduje się kolonja czapli siwej w oddziale 122 i 107, razem około 100 gniazd, z których w roku bieżącym było zajętych tylko około 40 w oddz. 107”. 7 X 1934

Powiat Lubawa.

17. Modzelewski Stefan. Nadleśniczy państwowy. Nadleśnictwo Kostkowo. Podaje wiadomość o istnieniu kolonji czapeli w leśnictwach Kostkowo i Giertoż, liczących około 30 gniazd zajętych. 28 XII 1925

18. Modzelewski Stefan. Nadleśniczy państwowy. Nadleśnictwo Kostkowo. Podaje wiadomość o istnieniu kolonji czapeli w leśnictwach Kostkowo i Giertoż, liczących około 20 gniazd zajętych. 5 II 1928

29 Leśnictwo podzielone było na obchody, nadzorowane przez gajowego.

30 AAN, Min. Leśn. sygn. 380.

19. Nadleśnictwo Państwowe Kostkowo. Zawiadamia listownie, że kolonja czapel w tem nadleśnictwie istnieje. 13 II 1933

20. Dziewólski Jan. Nadleśniczy państwowy. Nadleśnictwo Łąkorz. „Kolonja czapel znajduje się nad jeziorem Partęciny na granicy nadleśnictw Łąkorz i Mścin. Kolonja liczy około 12 gniazd”. 3 II 1928³¹

Współcześnie Nadleśnictwo Lidzbark, składające się z obrębów Kostkowo i Konopaty, należy do Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Olsztynie, położone jest na terenie województwa warmińsko-mazurskiego w następujących gminach: powiatu działdowskiego (w nawiasach podano przynależność administracyjną w XIX wieku): Działdowo (Ost.P), Lidzbark (WPr), Płońska (Ost.P), Rybno (WPr), miasto Działdowo (Ost.P), miasto Lidzbark (WPr); powiatu nowomiejskiego: Grodziczno (WPr.); powiatu ostródzkiego: Dąbrówno (OstP), Lubawa (WPr) oraz na terenie województwa mazowieckiego, powiatu żuromińskiego w gminie Lubowidz (KW)³².

Na południu nadleśnictwa w jego obecnym zasięgu przebiega ze wschodu na zachód dawna granica, istniejąca prawie 150 lat, pomiędzy Księstwem Warszawskim (a później Królestwem Polskim) oraz Prusami: Wschodnimi i Zachodnimi. Granica między Prusami była na tyle stabilna i tak głęboko wpisała się od czasów średniowiecza w krajobraz kulturowy, że współcześnie idealnie nakłada się na granicę między dwoma gminami Lidzbark i Płońska. Po trzecim Rozbiorze Polski Prusy zagarnęły tereny leżące na południe od granic Nadleśnictwa Lidzbark, organizując tam nową prowincję Prus Nowowschodnich (Neuostpreußen). Dotychczasowa granica państwa stała się granicą między prowincjami. Nadleśnictwo Lidzbark znalazło się na styku trzech prowincji – Prus Zachodnich, Prus Wschodnich i Prus Nowowschodnich.

Kwestia pogranicza została upamiętniona w sposób szczególny. W roku 2014 na granicy obecnych trzech województw: mazowieckiego, kujawsko-pomorskiego i warmińsko-mazurskiego ustawiono pamiątkowy obelisk, będący miejscem organizacji różnych wydarzeń i celem wielu wycieczek. Kamień usytuowano na dawnej granicy pomiędzy Księstwem Warszawskim i Prusami Zachodnimi. Jeszcze ciekawszy jest położony nieco na wschód „trójstyk” granic Ost–Westpreussen i rzeki Wkry (Działdówką), będącej naturalną granicą Księstwa Warszawskiego, gdzie można podziwiać dobrze zachowane grodzisko wczesnośredniowieczne.

LITERATURA

ACHREMCZYK S., 2014, *Z problematyki obrad sejmiku województwa malborskiego w XVIII stuleciu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2, s. 98.

Adressbuch Wpr. 1903.

AAN, Min. Leśn. sygn. 380.

31 A. DUNDAJEWSKI, 1936, *Materiały do rozmieszczenia czapli siwej w Polsce*.

32 Skrót w nawiasach oznaczają historyczną przynależność administracyjną: Ost.P – Prusy Wschodnie, WPr – Prusy Zachodnie, KW – Księstwo Warszawskie.

- AAN, Min. Leśn. sygn. 788.
- Archiwum Państwowe. Powiat Brodnica.
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. Zespół: 6/2885/0 Zbiór map topograficznych.
- Archiwum Państwowe w Olsztynie. Akta Nadleśnictwa Kudypy, F. Bock, Naturgeschichte Ost- und Westpreussen, 1780 r.
- Archiwum Państwowe w Olsztynie. Nadleśnictwo Spychowo.
- Bau-Anschlag, Von Errichtung eines massiven Wohn-Hauses für einen Forst-Bedienten auf einer Försterey von mittelmäßiger Größe ... was solches zu errichten kosten wird.*
- Bau-Anschlag, Von Errichtung eines massiven Wohn-Hauses für einen Forst-Bedienten, auf einer großen Försterey; solches wird 69 Fuß lang, 42 Fuß tief und ohne Plinte, bis aufs Gebälck 11 Fuß hoch, mit rechtwincklichtem Dache und halben Wallmen versehen, was solches zu errichten kosten wird.*
- BERG VON, 1867, *Die preussische Forst-Verwaltung*, Khron, Berlin.
- BOGDANOWSKI J., 1982, *Cmentarze i krajobrazy*. „Aura”, nr 11, s. 6–8.
- DUNDAJEWSKI A., 1936, *Materiały do rozmieszczenia czapli siwej w Polsce*.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Byłej Dzielnicy Pruskiej, Warszawa–Poznań, 1920.02.28 R.1 Nr 9; Rozporządzenie Nr 69 o organizacji zarządu lasów państwowych w byłej dzielnicy pruskiej tworzy dwie dyrekcje w województwie Poznańskim i Pomorskim.
- Encyklopedia filatelistyki*, 1993, PWN, Warszawa.
- Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche: mit Angabe sämmtlicher Güter, ihrer Qualität, Grösse*, 1880, Berlin.
- „Jahrbuch der Preussischen Forst und Jagdgesetzgebung und Verwaltung”, 1882, t. 15, s. 29, tłum. autora.
- „Jahrbuch der Perussischen Forst- und Jagdgesetzgebung und Verwaltung”, 1873, s. 271.
- JAROMI S., 2000, *Św. Franciszek i jego naśladowcy w XIII w.* [w:] *Między niebem a ziemią. Ku etyce ekologicznej*, red. A. Dyduch-Falniowska, M. Grzegorzczak, Z. Kijas, Z. Mirek. Inst. Ochrony Przyrody PAN, Inst. Studiów Franciszkańskich, Kraków, s. 59–73.
- „Kalendarz Leśny Informacyjny 1930”, Rocznik V, Wydawnictwo Oddziału Wileńskiego Związku Zawodowego Leśników w Rzeczypospolitej Polskiej, s. 12.
- KLIMOWSKI Z. i in., 2012, *Nadleśnictwo Skrwilno. Historia*, Bedoń.
- KÖNIG A., 1906, *Die Entwicklung der staatlichen Forstwirtschaft in Westpreußen und ihre Beziehungen zur Landeskultur*, Danzig, s. 14, 27.
- MAGER F., 1960, *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum*, t. I–II, Köln–Graz.
- Relacja emerytowanego leśniczego Jerzego Śliwińskiego, Lidzbark, 20 stycznia 2019 roku.
- SZAMBORA T., 2019, *Nadleśnictwo Lidzbark*, mps niepublikowany.
- „Thorne Presse”, 27 maja 1893, s. 6.
- WANDURSKI Z., 1924, „Las Polski”, s. 405.
- Westpreussisches Güter-adressbuch, Handbuch der Königlichen Behörden*, 1903, Stetin.
- WIŚNIEWSKI J., KIEŁCZEWSKI B., 2004, *Kulturotwórcza rola lasu*. Wyd. AR, Poznań.

NA POGRANICZU ZABORÓW PRUSKIEGO I ROSYJSKIEGO: Z KART HISTORII NADLEŚNICTWA LIDZBARK

S t r e s z c z e n i e

Tereny obecnego Nadleśnictwa Lidzbark położone są na dawnej Ziemi Sasińskiej zamieszkaney przez Prusów. Początkowo lasy stanowiły własność plemion na zasadzie współwłasności wioskowej. Według różnych źródeł przyjmuje się, że lesistość tych terenów za czasów pierwszych osiedleńców wynosiła około 80%. Nadleśnictwo Lidzbark (Lautenburg) powstało w roku 1873 jako Nadleśnictwo Królewskie. Obszar ten w wyniku pierwszego rozbioru Polski w 1772 roku znalazł się w granicach Prus. Na południu nadleśnictwa, w jego obecnym zasięgu, przebiega ze wschodu na zachód granica istniejąca prawie 150 lat pomiędzy Księstwem Warszawskim (Królestwem Polskim) oraz z północy na południe Prusami: Wschodnimi i Zachodnimi.

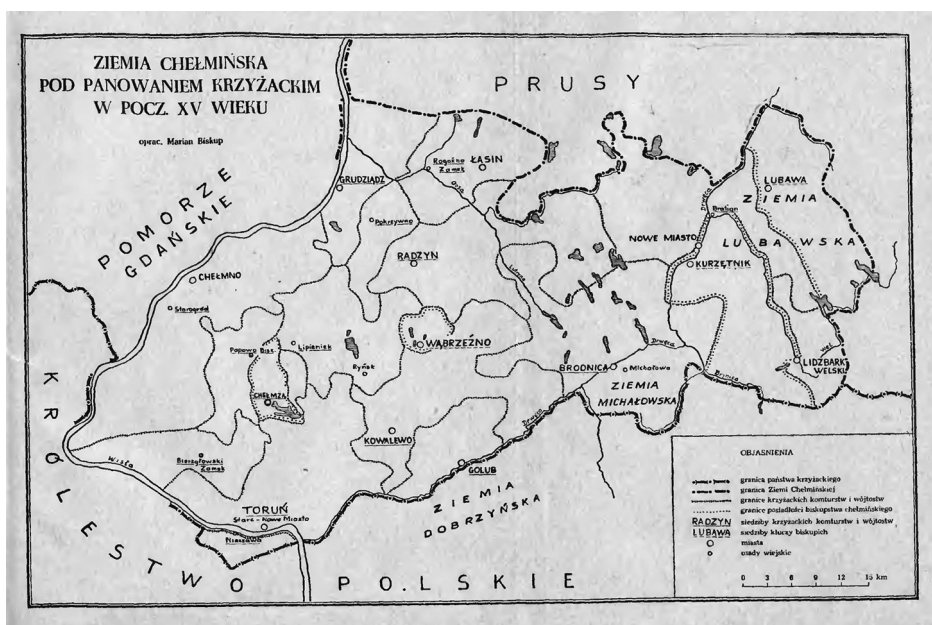
Słowa kluczowe: gospodarka leśna, Prusy Zachodnie – historia, leśnictwo, Prusy Zachodnie – historia, obrót drewnem, Prusy Zachodnie – historia, pogranicze, Nadleśnictwo Królewskie

ON THE PRUSSIAN AND RUSSIAN BORDER: FROM THE HISTORICAL ARCHIVES OF THE DISTRICT OF LIDZBARK FOREST

S u m m a r y

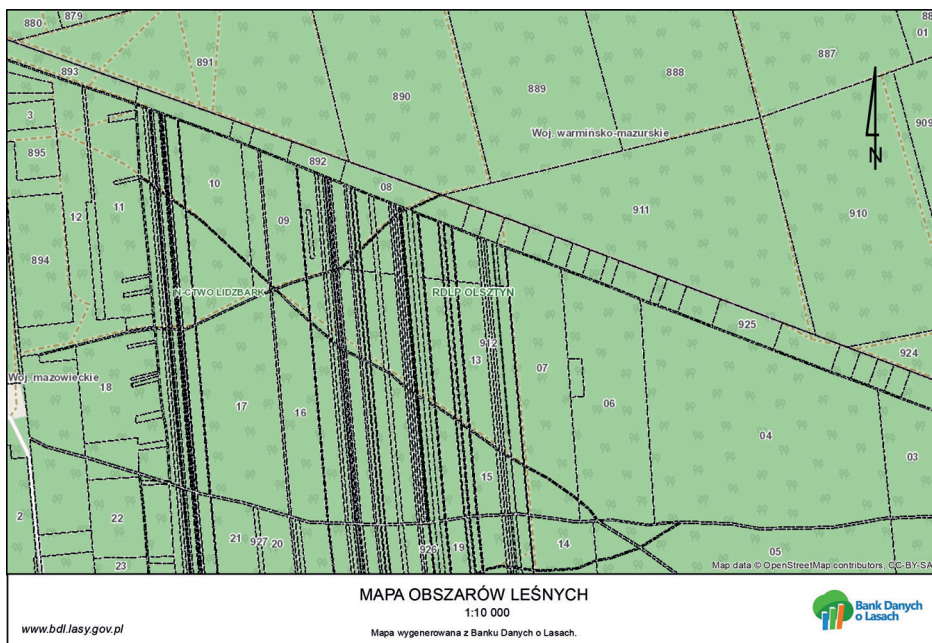
The area of the current Lidzbark Forestry Management District is located within the old Sasińska Land inhabited by the Prussians. Initially the forests were the property of tribes on village co-ownership basis. According to various sources it is assumed that forestation rate at the time of first settlements at about 80%. The Lidzbark (Lautenburg) Forestry Management District was established in 1873 as a Royal Forestry Management District. As a result of the first partition of Poland in 1772 found itself within the borders of Prussia. Two old borders run within the southern part of the Forestry Management District: from west to east the border with the Duchy of Warsaw (the Kingdom of Poland) that was present for almost 150 years and from north to south the border between East and West Prussia.

Keywords: forest economy, West Prussia – history – forestry, wood trade, border

Ryc. 1. Ziemia Chełmińska i Michałowska (ze zbiorów prywatnych)

Fig. 1. Chełmno Land and Michałów Land (from private archive)

Ryc. 2. Pogranicze – charakterystyczne krawaty (źródło: Bank Danych o Lasach)

Fig. 2. Border – typical quadrats (source: Forest Data Bank)

Obręb Leśnictwo Nr. Kolejny Nr. Tab. Likw. ASYGNACJA na ugaj serwitutowy. Włościaninowi Ze wsi Gminy Zbiórki fur Karpiny fur dnia 1 grudnia 19.....	Asygnacja na ugaj. Nr. Kolejny Nr. Tab. Likwid. Włościanin Ze wsi Gminy ma prawo pobierania z lasów nadleśnictwa w ciągu roku 19..... zbiórki na opał w półroczu zimowym po fur tygodniowo, a w półroczu letnim po fur tygodniowo, karpiny fur z zastosowaniem się do porządków, przyjętych dla lasów państwowych. Wjazd do lasu i wywózka ugaju nie mogą mieć miejsca przed wschodem ani po zachodzie słońca i bez niniejszej asygnacji. Asygnacja niniejsza przy wjeździe i wyjeździe z lasu, służbie leśnej i na szlaku ma być okazana. dnia 1 grudnia 19..... Nadleśniczy
---	---

Wzór Nr. 6 (§ 110).

Ryc. 3. Asygnata – ugaj (gałęzie) (ze zbiorów prywatnych)

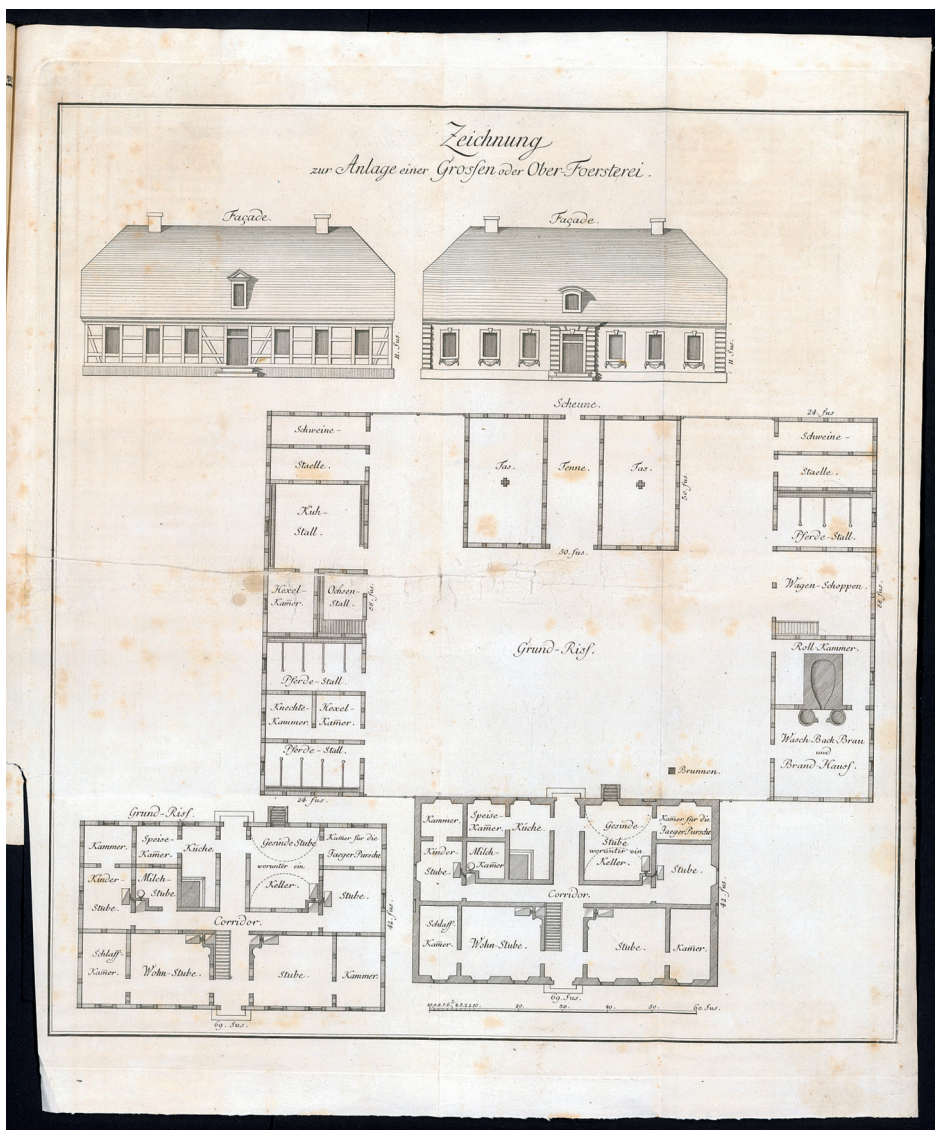
Fig. 3. Assignment (branches) (from private archive)

Obręb Leśnictwo Nr. Kolejny Nr. Tab. Likw. ASYGNACJA na chróst serwitutowy. Włościaninowi Ze wsi Nr. Tab. Likw. Gminy chróstu fur dnia 1 grudnia 19.....	Asygnacja na chróst. Nr. Kol. Nr. Tab. Likw. Włościaninowi Ze wsi gminy na mocy orzeczenia tabeli likwidacyjnej przysługuje prawo pobierania w ciągu roku 19..... chróstu na ogrodzenia fur z obręb Wjazd po chróst do wymienion obręb skutecznie się może w dni przez nadleśnictwo oznaczone tylko drogami istniejącymi i przez wyznaczone szlaki. Wjazd do lasu i wyjazd z niego nie mogą mieć miejsca przed wschodem, ani po zachodzie słońca i bez niniejszej asygnacji. Asygnacja przy wjeździe i wyjeździe z lasu, jak niemniej w lesie na żądanie służby leśnej winna być okazana i zwrócona służbie leśnej przy wywoźce ostatniej fury. dnia 1 grudnia 19..... roku. Nadleśniczy
---	--

Wzór Nr. 7 (§ 110).

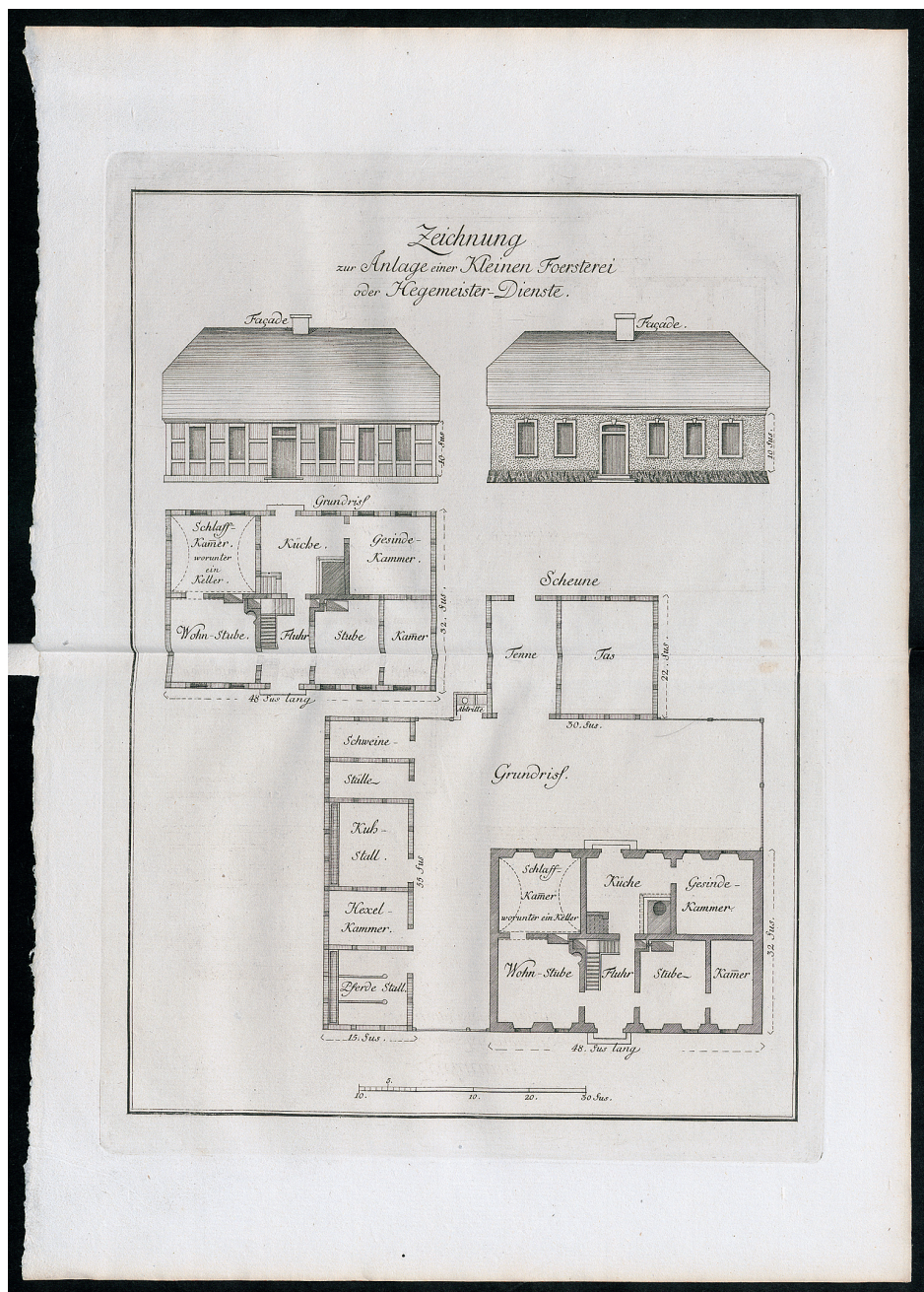
Ryc. 4. Asygnata na chrust (ze zbiorów prywatnych)

Fig. 4. Brushwood assignment (from private archive)

Ryc. 5. Plan budynku nadleśnictwa i zagospodarowanie działki, 1765 rok (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Niemcy)

Fig. 5. Building plan of Forest District and plot planning, 1765 (source: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Germany)

Ryc. 6. Plan budynku gajowego, 1785 rok (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Niemcy)

Fig. 6. Woodman's building plan, 1785 (source: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Germany)

Ryc. 7. Leśniczówka z 1785 roku (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Niemcy)

Fig. 7. Forester's lodge from 1785 (source: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Germany)

89

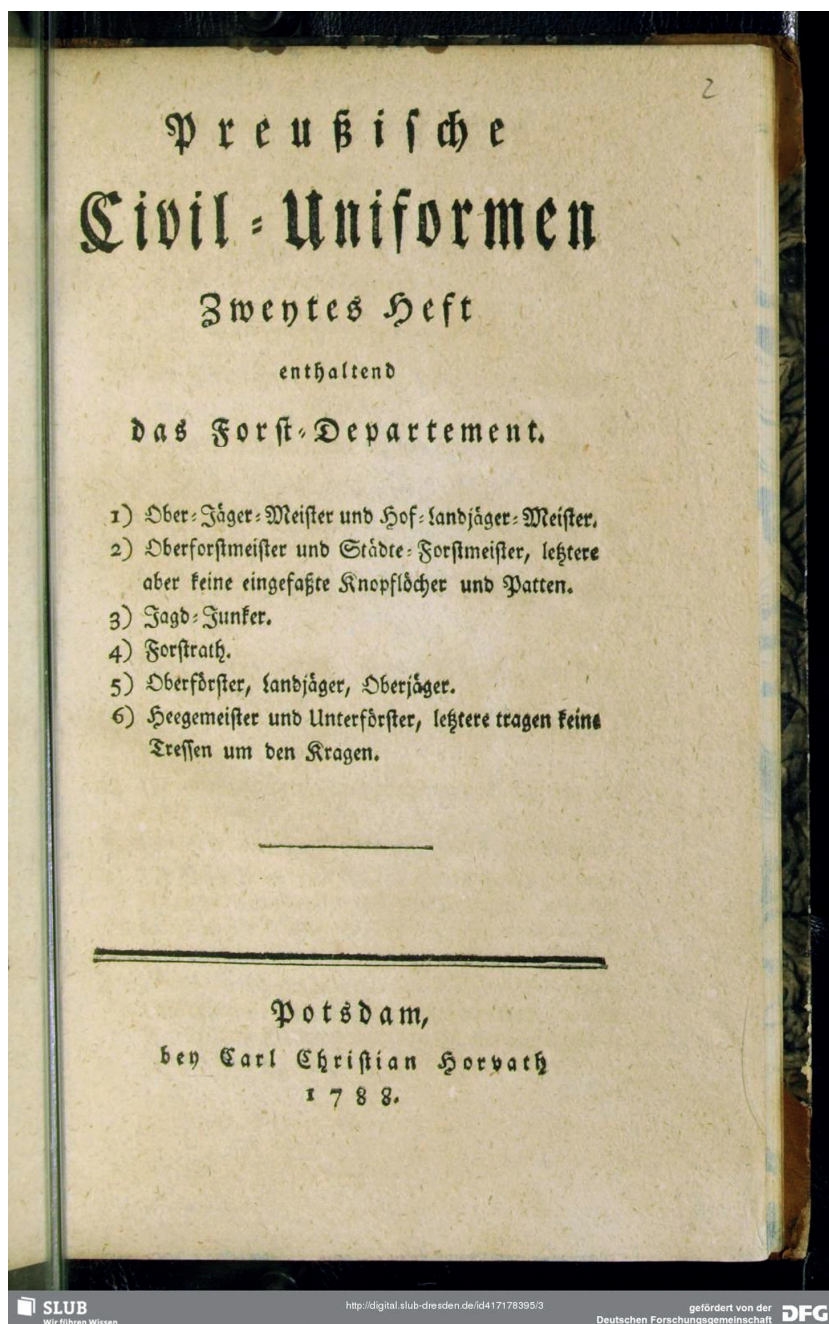
Bau-Anschlag,

Von Errichtung eines Bohn-Hauses von Fachwerk für einen Unter-Förster; solches wird, nach beyliegender Zeichnung, 35 Fuß lang, 26 Fuß tief, 8 Fuß im Stiel hoch, mit rechtwinklitem Dache und halben Walmen versehen, was solches zu errichten kosten wird.

	Nbr.	Gr.	Pf.
A. An Maurer - Arbeits - Lohn.			
11	Schacht, Muthen Fundament 1½ Fuß in' und 1½ Fuß über der Erde, die Umfassungs-Wände 1½ Fuß, die Scheide-Wände 1 Fuß stark, inclusive den Wiederlagen des Kellers von 2 Fuß stark und 8½ Fuß tief, unter den Umfassungs- und Scheide-Wänden zu graben, und von Feld-Steinen mit Mauer-Steinen abgeglichen, aufzumauern, à Schacht-Muthe		
6	Schacht, Muthen Erde, den Keller auszugraben, und damit die sämtlichen Zimmer zu erhöhen, à		
1	□ R. Kuffen, Gerölbe, in plano gemessen, zu wölben, inclusive Anfertigung der Bögen, und solche zu berappen		
	Einen Kellerhals samt Treppen zum Keller von 12 Stufen aufzumauern,		
1	□ R. Keller auf der flachen Seite mit Mauer-Steinen zu pflastern, und die Fugen mit Kalk auszugießen,		
121	Stück Wandfache in den Umfassungs- und Scheide-Wänden auch Giebeln mit Mauer-Steinen auszufüllen, à Fach		
	Einen Schornstein mit Drey besondern Feuer-Röhren von Grunde aus samt den Brand-Mauern bis zum Gebäck herauf zu führen, erstern übern Dache mit Giebeln zu versehen und zu putzen, inwendig mit Lehm zu verstreichen und unterm Dache zu berappen		
	Einen Feuerheerd aufzumauern, auch den Rufen darüber anzufertigen		
1½	□ R. den Fluß, die Eingänge und Küche mit Mauer-Steinen auf der flachen Seite zu pflastern, und die Fugen mit Kalk auszugießen, à □ R.		
4500	Stück Dach-Steine aufzubringen, das Dach zu einem einfachen Dache 7½ Zoll weit zu latten, unten und oben eine doppelte Schichte zu legen, und in richtigen Verbande in Splies zu decken, auch an dem Schornstein und Borten die nöthigen Kalk-Steine zu machen, pro Mille		
59	Stück Hohlspannen aufzubringen, und die auf den Walmen jedesmahl den zweyten mit einem Nagel feste zu nageln, pro Stück		
9½	□ R. äußere Umfassungs-Wände, samt der Pfiste und den beyden Giebeln, der Zeichnung gemäß, die Fache zu putzen, abzuweisen, und sowohl diese als auch das Holzwerk abzufärben, à □ R.		
18	□ R. die sämtlichen innern Umfassungs- und Scheide-Wände zu schlämmen und abzuweisen, à □ R.		
5	□ R. Decke in gleicher Art zu schlämmen und zu weissen, à □ R.		
Latus - -			

Ryc. 8. Opis budowlany podleśniczówki 35×26 stóp (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Niemcy)

Fig. 8. Forest Ranger Quarters – Building Description (source: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Germany)

Ryc. 9a. Zarządzenie i umundurowanie nadleśniczego w Prusach (źródło: Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden)

Fig. 9a. Management and forest manager uniform in Prussia (source: Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden)

Ryc. 9b. Zarządzenie i umundurowanie nadleśniczego w Prusach (źródło: Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden)

Fig. 9b. Management and forest manager uniform in Prussia (source: Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden)